

DEÁK-LIPOVE CZ ÉVA:

Jobboldaliság és liberalizmus

A konfliktus tengelyében a forradalom és az általa képviselt értéktriász, az emberi jogok és a republikánus nemzetértelmezés, illetve az erre adott válaszok különbözősége áll. Egyik oldalon a felvilágosodás racionalizmusából táplálkozó elmélet, középpontjában a társadalom szerződéselméleti meghatározásával és az autonóm egyénnel, a másik oldalon az emberi jogok nemzeti alapú kritikája áll, amely utóbbi a liberalizmus individualizmusával a közösséget, a haladás felfogásával pedig a múlt súlyát szegezi szembe. A konzervativizmus és liberalizmus harca mögött azonban Franciaországban mélyebb törésvonalak húzódnak meg: nevezetesen a forradalomhoz, a köztársasághoz való viszony kérdése, amely két eltérő értékrendet képviselő politikai erő – a republikánus, illetve a bonapartista és a monarchista tábor – küzdelmében ölt testet. A forradalom után nehezen artikulálódó liberális korszak beköszöntét a *xix.* század végén ismét ellenkező előjelű korszakváltás, a liberalizmus konzervatív-tradicionalista kritikája követi, amely többek között egy jobboldali nacionalizmus megjelenésében manifesztálódik. Sőt e jobboldali nacionalizmus lesz az, amely ebben az időszakban "felvállalja" és döntően integrálja a konzervativizmus eszmerendszerét.

Maga a nacionalizmus mint eszmeáramlat eredetileg szorosan összefonódott a nagy

francia forradalom idején megfogalmazott republikánus gondolattal. Magában foglalta az emberi jogokat, a népek szabadságát, a nemzeti függetlenség, valamint a népszuverenitás elvét, és egy dinasztikus Európával a nemzetek Európáját állította szembe. Mint ahogy a nacionalizmus formaváltozásaival foglalkozó munkájában Raoul Girardet rámutat, alapjában véve e forradalmi indíttatású nacionalizmus végigkíséri a francia politikai gondolkodás történetét egészen a *xix.* század utolsó harmadáig.⁷ A század utolsó évtizedeit ellenben – nem utolsósorban a francia–porosz háborúban elszenvedett katonai vereség hatására – már egy új típusú nemzeti érzés és identitástudat kialakulása jellemezte, amely élesen szembekerült a forradalom ideológiai örökségéből származó, a forradalmi honvédelem élményanyagát, valamint az emberi jogok védelmét magában foglaló pozitív töltetű republikánus nacionalizmussal. A sedani vereség és a nemzeti integritást érintő területi annexió a *xix.* század utolsó évtizedeiben ugyanis zavarokat idézett elő a francia nemzetépítés egyébként súrlódásmentesnek mondható folyamatában, amely tény nem elhanyagolható módon járult hozzá e nacionalizmus új politikai arculatának kialakulásához.

A vereség a nemzet és haza fogalmának újragondolására készítette a francia társadalmat. A háborús kudarc alapvetően megváltoztatta e humanitárius és forradalmi eredetű republikánus nacionalizmus értékrendjét, amelynek helyébe fokozatosan a megaláztatás és a nagyhatalmi helyzet gyengüléséből fakadó jobboldali

⁷ Vö.: Girardet, Raoul: *Le nationalisme français (1871–1914)*. Paris, 1983, Éditions du Seuil. 7–35.

nacionalizmus érzés- és gondolatvilága került. Egyre inkább a hadsereg vált a rend, az autoritás, a nemzeti egység szimbólumává, az új hazafias remények megtestesítőjévé, a reváns ideológiájának már-már messianisztikus eszközévé, amely mögé 1914-ben csaknem az egész társadalom felsorakozott. A *xix.* század végére megjelent tehát egy konzervatív, revansista és antiszemitizmustól sem mentes nacionalizmus, amely meghatározott politikai attitűddel, erős antiliberalizmussal és antiparlamentarizmussal párosult. Az átmenet a republikánustól a konzervatív nacionalizmus felé a boulangériszmuson, majd végül a Dreyfus-ügyön keresztül vezetett. A boulangériszmus volt az, amely először vetette fel a parlamenti rendszer megváltoztatásának igényét és a reváns kultuszát a köztársaság, illetve a demokratikus intézményrendszer ellen fordította. A Dreyfus-ügy pedig újabb komponenssel, az antiszemitizmussal egészítette ki e nacionalizmus elméletét. Mint a korszak egyik kitűnő ismerője, Michel Winock megjegyzi, e formálódó jobboldali nacionalizmus mögé sorakozott fel egyrészt a "legyőzött Franciaország", amely sohasem fogadta el a forradalomból kinövő republikánus rendszert, és a "csalódott Franciaország", vagyis a társadalomnak az a része, amely úgy érezte, hogy semmit sem kapott a köztársaságtól és a demokráciától. Kétségtelen, hogy a katolikus egyház támogatását élvező döntően royalista és bonapartista összetételű és tradíciójú jobboldal számára nem kevés gondot jelentett a köztársaság és a parlamenti rendszer elfogadása, illetve az abba való integrálódás. Az integráció nehézségei a történelmi múlt és a politikai szerepvállalás mellett a III. Köztársaság születésének körülményeiből

egyaránt fakadnak. Két értékrend és politikai kultúra összeütközéséről van tehát szó, az emberi jogokat, az egyéni szabadságot és érdeket előtérbe helyező liberális értékek, valamint az individuumot, a kollektivitás részeként definiáló és a nemzeti érdekek primátusát hirdető konzervatív értékek konfliktusáról. E két értékrend mögött azonban két eltérő politikai koncepció ellentéte is meghúzódik: az emberi jogokon alapuló demokratikus rendszeré, valamint az egységre, rendre és hierarchiára épülő autoritárius rendé.

Az 1880-as évek rossz politikai-társadalmi közérzetéhez morális és intellektuális válság is kapcsolódik, amely összeurópai jelenséggént definiálható. Általános kiábrándultság figyelhető meg a politikából, a köztársaságból, a demokratikus intézményekből, a technikai haladásból, az ipari civilizációból, mindenképp, ami a modernitást képviseli. E modernitás elleni harc a dekadencia érzésével, mély pesszimizmussal és múltba való fordulással párosul. A születő új életérzés és értékrend, mely szembeállítja a racionalizmussal az irracionalizmust, a haladással a dekadenciát, az "elpuhult" polgári értékekkel a hősi antik erények kultuszát, a liberális értékrend negációjából születik. "Szomorú kor volt – írja később naplójában Maurice Barrès –, amelyben elfogadtuk, hogy a dekadencia képviselői legyünk."⁸ Az intellektuális válság, a dekadencia víziója és a nemzet jövőjéért való aggodás – amely az egész *xix.* század konzervatív politikai gondolkodását végigkíséri Franciaországban –, 1871 után annak centrális elemévé válik. Míg a nagy francia forradalom korában született nemzeti

⁸ idézi: Doménach, Jean-Marie: *Barrès par lui même*. Paris, 1958, Éditions du Seuil. 14.

érzés a felvilágosodás gazdasági és technikai haladásba vetett hitének optimista nacionalizmusa, addig a **xix.** század végi a hanyatlás érzéséé, és alapvetően erősen pesszimista szemléletű. A század utolsó évtizedeiben kialakuló jobboldali nacionalizmus tehát szorosan kapcsolódott a dekadenciához, amennyiben annak megfogalmazójaként és közvetítőjeként lépett fel. Márpedig ha hihetünk Victor Nguyennek, a dekadencia Franciaországban több volt egyszerű életérzésnél, egyszerre volt ideológiai és politikai fegyver. “A *dekadencia* – írja – a múlt század végén azért válik a francia társadalom elsődleges mítoszává, mert a forradalmi örökségre való reakció a csúcspontjára érkezett. Ettől kezdve a politikai és a társadalmi konfliktusok egy válságban lévő identitást leplezve egyre inkább kulturális összeütközések formájában legitimálódtak.”⁹ A francia szakirodalom kevés figyelmet szentel annak, hogy e konfliktusok mögött komoly modernizációs válság is meghúzódik. Az említett nemzeti identitászávaron túlmenően Franciaországnak ugyanis a **xix.** század végén a modernizáció égető problémájával is szembe kellett néznie, mely súlyosbította és még inkább elmélyítette a gazdasági botrányok, valamint a sedani sokk által okozott politikai krízist. A tőkekoncentrációs folyamat, valamint a mezőgazdaság kapitalizációja a döntően kisüzemi jellegű és kevésbé versenyképes francia ipar és kisparaszti gazdaság elhúzódó válságát idézte elő. Ennek következtében a modernizációs tendenciák mintegy szükségszerűen konfliktusba kerültek a tradicionális francia kisipar és rurális gazdaság struktúrájával és érdekeivel,

⁹ Nguyen, Victor: *Aux origines de l'Action française. Intelligence et politique à l'aube du XXe siècle.* Paris, 1991, Fayard. 106.

felgyorsítva ezzel a hagyományos életformákhoz ragaszkodó, tradicionális szocio-kulturális közösségek bomlását. E közösségek szemében a modernizáció döntően mint külső, idegen, importált jelenség jelent meg. Ha más indíttatás alapján is, de ideiglenes érdekezésség alakult ki a sedani katonai vereség miatt nemzeti önértékében sértett társadalom és a modernizáció veszteségeiként leszakadó rétegek között.

A francia nacionalizmus tehát tulajdonképpen körülbelül egy évszázad leforgása alatt a baloldaltól fokozatosan a jobboldal felé tevődött át. Így született meg az új nacionalista doktrína, amelyben – ismét Raoul Girardet-t idézve – eredeti és meghökkentő szintézis jött létre a dekadencia filozófiája, a comte-i pozitivizmus, a nemzeti és tradicionalista posztulátumok, valamint a jobboldali demokrácia-kritika között.¹⁰ Ezen új típusú nacionalista elmélet egyik fő teoretikusának Maurice Barrès tekinthető. Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy a **xix.** század második felének sajátos szellemi-politikai-gazdasági kontextusában alakult ki a francia nacionalizmus új eszme- és fogalomrendszere, és vált az eredetileg forradalmi indíttatású republikánus nacionalizmus olyan politikai mozgalmak és csoportosulások hitvallásává, amelyek a politikai és ideológiai paletta jobb, illetve szélsőjobb oldalán helyezkedtek el.

A jobboldali nacionalizmus a **xix.** század végén tehát nem utolsósorban Maurice Barrès munkásságának köszönhetően szélesedik politikai doktrínává. Barrès irodalmi és politikai munkássága – az előbbieken vázolt történelmi körülményekből adódóan – egyszerre reakció Sedanra, a megalázó katonai

¹⁰ Girardet: i. m. 16–17.

vereségre, a francia forradalom által konstituált elvekre és értékekre, egyben pedig válasz a modernitás és a modernizáció által a **xix.** század végén felvetett kérdésekre. Eszmetörténeti szempontból az író és politikus Barrès munkásságának problematikáját éppen a politikum és az irodalom síkjának kettőssége adja. "Irodalmi munkásságnak és politikámnak egységet kell alkotnia, ki kell egészítenie egymást, harmonizálnia kell egymással, mert mindkét esetben ugyanaz a spontán szükséglet vezérelt, és akaratomon kívül végzetes lendülettel haladtam egyikből a másik felé" – írta naplójában.¹¹

Jelen tanulmány elsősorban Barrès politikai nézeteinek vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, amely esetleg annak kockázatával jár, hogy túl koherensnek tüntetjük fel egy irodalmár politikai munkásságát, amely valójában nem volt az. Mint ahogy Jean Touchard felhívja a figyelmet,¹² Barrès társadalomelméletét és nacionalizmusfelfogását hiba lenne egységes, kiérlelt, lezárt elméletként kezelni, mert abban nemcsak különböző alkotói korszakokat, hanem eltérő intellektuális szinteket lehet megkülönböztetni, attól függően, hogy milyen közönséghez szól: választási beszédeinek hangneme, stílusa, néhol már-már bántóan frázispufoogató populista demagógiája ugyanis merőben különbözik regényeinek és vallomásainak árnyalt stílusától. Fontos tehát megkülönböztetnünk egymástól az elméletet, a politikai akciót, a regényes kreációt és naplójának személyes hangvételt

feljegyzéseit. Ugyanakkor elmondható, hogy a politikai írásai azok, amelyek a jobboldali radikalizmus eszmerendszerével mutatnak hasonlóságot.

Barrès, a politikai gondolkodó, a konzervativizmus szellemi hagyatékának századvégi újragondolója a "vereség nemzedéké"-hez tartozik, ahhoz a generációhoz, melynek élményanyagát, gondolkodói pályafutását mélyen áthatotta a francia-porosz háborúban elszenvedett katonai kudarc és a területi elcsatolás traumája. Barrès esetében ez utóbbi annál is élelkebben átélt, mivel anyai ágon lotaringiai származású, és életének első évtizedeiben is itt él. A katonai vereség és a porosz katonák lotaringiai megjelenése egész életre szóló, meghatározó erejű élményt nyújtanak számára. "A politikában mélyen csak egyetlen dologhoz ragaszkodtam – írja egyik cikkében –, Metz és Strasbourg visszafoglalásához. Az összes többit e fő célnak rendeltem alá. (...) Ezek olyan gondolatok, melyek gyermekkoromból maradtak fenn a nagyapámtól, aki a Grande Armée tisztje volt, és a háború képeiből, melyek a tudatomban rögzültek Lotharingiában és Elzászban, amikor nyolc éves voltam."¹³ A barrèsi nacionalizmus, de nyugodtan mondhatjuk, az egész barrèsi társadalomelmélet gyökerei tehát a francia-porosz háborúban és a Franciaország vereségét követő társadalmi megrázkódtatások sorozatában keresendők. Nacionalizmusa az így kialakult helyzet elleni lázadásból és harcból táplálkozik, egyfajta lázadás Franciaország vereségének végleges tényként való elfogadása ellen, és harc a nemzeti energia újjáélesztéséért, a

¹¹ Barrès, Maurice: *Mes cahiers*. tome I. Paris, é. n., Librairie Plon. 38.

¹² Vö.: Touchard, Jean: *Le nationalisme de Barrès*. Acte de colloque de Nancy, 1962. 161–173.

¹³ idézi: Sternhell: *Maurice Barrès et le nationalisme français*. Paris, 1972, Armand Colin. 61.

nemzetfogalom újradefiniálásáért és nem utolsósorban az elvesztett területek visszaszerzéséért.

Mint már utaltunk rá, Barrès neve a nacionalizmus új típusú értelmezésével és első meghatározásával került be a politikai gondolkodás szótárába. "Nacionalistának születtem. Nem tudom, szerencsés volt-e részemről, hogy kitaláltam a szót, lehet, hogy elsőként definiáltam" – emlékszik vissza később.¹⁴ Barrès a *Figaro* 1892. július 4-i számában megjelent *La querelle des nationalistes et des cosmopolites* (A nacionalisták és a kozmopoliták vitája) című cikkében elsőként használta a nacionalista szót. De ebben az írásában még az irodalom területére alkalmazta a kifejezést, amelyet hamarosan a politikai nyelvezet is átvett tőle. "Az átmenet az irodalmi nacionalizusból a politikai nacionalizmusba ettől kezdve egyszerű volt. Ám azt hiszem, hogy ezt az átmenetet is Maurice Barrèsnek kell tulajdonítanunk" – írja Maurras a *Le nationalisme intégrale* (Integrális nacionalizmus) c. munkájában.¹⁵ A *Figaró*ban megjelent írás érdekessége, hogy ekkor még Barrès a kozmopoliták oldalán foglal állást a nacionalistákkal szemben. A nacionalista szót ebben a cikkében még pejoratív értelemben használja, éppen a világirodalom védelmében azokkal a nacionalistákkal szemben, akik semmit sem értenek Ibsen, Shakespeare vagy Dosztojevszkij műveiből, és bezárkóznak a nemzeti irodalom sáncai mögé. "Az ember lehet egy országból, egy korból, egy erkölcsből való, de érezheti magát idegennek a másikkal szemben. (...) Vannak a művészek között a nacionalitásnál mélyebb különbségek, azok,

amelyek a temperamentumból származnak. A külföldi irodalom adja meg a túlságosan jól terített nemzeti asztal kínálatától elbágyadt francia irodalmároknak az oly szükséges pikáns ízt. Éljen Franciaország! Tökéletes ország. De főleg éljen Európa!" – írja Barrès.

¹⁶

E gondolati struktúrába illeszkednek korai írásai is. Univerzalista és kozmopolita abban az értelemben, hogy idegen tőle a kultúrsovinizmus, egységes európai kultúráról és európai civilizációról ír, amelyet összeköt a közös szellemi örökség. Ám Barrès sem marad mentes a korszellem hatásaitól: a romantikus énkultusztól, a pesszimizmus és a dekadencia kísértésétől, a civilizáció hanyatlásának víziójától. Fokozatosan elfordul a külvilágtól és az én belső rezdüléseit kutatja. Majd európaiságát feladva, a nacionalizmus csábításának engedve, bezárkózik egy szűk nemzeti keretbe, és hosszú időre maga is foglya marad a "Reine Revanche" szellemének. Barrès intellektuális fejlődésének állomásait jól szemléltetik egymást követő regénytrilógiáinak címei is, amely köré egész életműve csoportosítható: az első a *Le culte du moi* (Az én kultusza) (1888–1901), a második a *Le roman de l'énergie nationale* (A nemzeti energia regénye) (1897–1902), a harmadik regényciklus pedig a *Les Bastions de l'Est* (Kelet bástyái) (1905–1920) címet viseli.

Barrès első alkotói periódusának meghatározó élménye tehát az én felfedezése. A *Culte du moi* regényciklus leghíresebb alkotása az 1889-ben született *Un homme libre* (Egy szabad ember) tulajdonképpen individualista és nonkonformista lázadás a külvilág ellen, a szabadság értelmének felfedezéséért és

¹⁴ Barrès: *Mes cahiers*. tome II. Paris, é. n., Librairie Plon. 248.

¹⁵ idézi: Barrès: i. m. 344.

¹⁶ idézi: Sternhell: i. m. 32–33.

eléréseért. “A tettek nem fontosak, egyedül csak a *belső énem* számít. Az Istent alkotom meg. Birodalmam nem ebből a világból való, hanem olyan terület, amelyet a szépségről alkotott összes sejtéseimmel módszeresen ékesítek fel. Ez a valóságnál is bizonyosabb álom, ahová legszebb pillanataimban családi szégyenemből gondtalanul visszavonulok” – hangoztatja ebben az időben.¹⁷ Ez a befelé fordulás tulajdonképpen passzív lázadásnak tekinthető, amely az “erkölcsileg és szellemileg romlott” társadalom elutasításából ered, és egyben önvédelmi reflex, védelem a külvilággal szemben. Ifjúkori magányából és elszigeteltségéből adódóan elfordul a világtól, majd pedig egyre kevésbé érez elég életerőt magában ahhoz, hogy kilépjen ebből a bezárkózottságból. Lotaringia történelmének tanulmányozása nyomán döbben rá arra, hogy a szabadság egy fajhoz, egy csoporthoz, egy közösséghez való tartozás érzésében és élményében rejlik, mert – mint írja – “minden individuum rendelkezik azzal a képességgel, hogy újra átélje az összes dobbanást, mely fájának szívét hosszú évszázadok óta áthatotta.”¹⁸

A barrèsi elmélet több gondolati szakaszban alakul át: az első időben kifejlődik benne a tagadás a fennálló, a készen kapott világgal szemben, és felfedezi a “belső én”-t, majd pedig azt, hogy ezt az ént nem lehet elszigetelni, nem korlátozódhat csak az egyénre, hanem fokozatosan kollektív dimenziót kap, és a “*moi individuel*” végül “*moi collectif*”-fá alakul. “Alapjában véve – emlékszik vissza később – szellemi munkáim arra a felismerésre vezettek, hogy az individuális ént egészében a társadalom

hordozta és táplálta. Hétköznapi gondolat, amely azonban képes egy nagy művésznek vagy a tettek emberének munkáját megtermékenyíteni. Én egyik sem vagyok, hanem végigjártam a társadalmi én felé vezető út különböző fokozatait, megéltem e formálódó tudat különböző pillanatait. És ha megtisztelnék azzal, hogy gondolatmenetemet követik, megállapíthatják, hogy semmilyen ellentét sem húzódik meg az oly könnyű, oly logikus és ellenállhatatlan fejlődés különböző fázisai között.”¹⁹ *Az én kultusza* c. trilógiában már megtalálható a „*moi individuel*” meghaladásának igénye, az a problematika, hogy miképpen lehet az ismertet megéltté formálni, az egyéni énből szunnyadó ösztönös és öntudatlan belső erőt aktivizálni és felszabadítani, energiává alakítani, beépíteni ebbe a történelmet és a múltat, eljutni az egoizmustól a nacionalizmusig, az individuumtól a kollektivitásig.

Barrès Lotaringia történelmében önnön fejlődésének törvényszerűségeit véli felfedezni, mert az egyént, véleménye szerint, ugyanazok a törvényszerűségek vezérlik, mint a közösséget. E régió történelmének példája nyomán fokozatosan érik meg benne az egyénben rejlő erő és energia felszabadításának, illetve nemzeti energiává való átalakításnak gondolata. Ebből az “erős álkacsú, kemény fejű, makacsságáról híres” lotaringiai népcsoportból történelme során kiölték a nemzeti energiát, maga a lotaringiai faj el fog tűnni, elvérzik a barbár hódítókkal szembeni küzdelemben, ha nem ébred öntudatra, ha nem találja meg a fennmaradásához szükséges belső erőt – vallja Barrès. Ezen energia felfedezése és felszabadítása teszi ugyanis szabaddá az

¹⁷ Barrès: *Un homme libre*. Paris, 1904, Eugène Fasquelle Éditeur. 206.

¹⁸ Uo. 126.

¹⁹ Barrès: *Scènes et doctrines du nationalisme*. Paris, 1987, Éditions du Trident. 17.

embert. A szabadság az idegenekkel, a barbárokkal szembeni védekezésben, a védelemre fordított energiában rejlik. A szabadság elérése öntudatra ébredési folyamatot jelent, az egyén saját erejének tudatára való ébredését. Ezzel együtt ugyanakkor az egyén ráébred arra is, hogy ezt az energiát a múltból kell merítenie. A szabadság tehát a múlt által kondicionált én védelmében rejlik a külvilággal szemben. A múlt, a történelem és a tradíció lesz majd Barrès elméletében az a bástya, amelyeket a barbárokkal, a betolakodókkal és az idegenekkel szemben lehet emelni. Szabadnak lenni pedig végül is annyi számára, mint megérteni és elfogadni ezeket az egyén fejlődését meghatározó tényezőket, vagyis elfogadni egy determinizmust.